

S O D O B N I P R O B L E M I

DEMOKRACIJA IN VPRAŠANJE KULTURNEGA DELA V MODERNI DRUŽBI

I

Raziskovalci evropske meščanske družbe so že v devetnajstem stoletju ugotovili v vseh smereh njenega razvoja korenine težkih družabnih nasprotstev, ki so deloma izvirala še iz stanovske kulture srednjega veka, deloma pa poganjala iz novih kali, ki jih je prineslo s seboj meščanstvo. Pojavila so se zlasti v gospodarskem sistemu modernega kapitalizma, v katerem je že vsa družba shirala in njena kultura dozorela v obliko „modernega suženjstva“. Toda kljub temu, da so nam bile temne strani meščanske družbe znane, je sodobnega človeka presenetil nagel razvoj meščanske miselnosti, ki se je s pohodom fašizma uveljavila skoraj v vseh evropskih narodih. Manj ko presenečenost svobodomiselnosti evropske javnosti pa je razumljiva osuplost tiste plasti, ki jo v zapadni Evropi označujejo z imenom kulturni delavci, tedaj plasti, ki se je proglašala za voditeljico človeštva. Zdaj jo je nenadno zajela psihoza socialne krize. Ta plast je predstavljala še do nedavnega vso tako imenovano zapadno kulturo ali demokracijo in je imela velik vpliv zlasti na malomeščanstvo samo. In res si sedanje zmede v malomeščanski miselnosti ne moremo razlagati drugače, kakor le s tem, da je bila družba najšibkejša prav tam, kjer bi morala biti najkrepkejša, najčistejša in najbolj zavestno ustvarjajoča.

Čim upoštevamo ta dejstva nekoliko natančneje, opazujemo dogodke ter beremo razprave o dogodkih, ki spremljajo fašizem, se moramo nehote vprašati, kako je bilo sploh mogoče, da se je kulturna elita meščanske družbe lahko tako naglo presenetila. Vprašamo se tudi, ali ni morda vsa njena sedanja osuplost zgolj izraz nekega trenutnega neugodja. Temu pa vendarle ni tako. Mnogi znaki pričajo, da ni niti izobčenje niti emigracija še odkrila ustvarjajočim možem včerajšnjega dne vse današnje resnice. To negativno stran emigracije nam kažejo že dosedanja dogodki, ki bi bili lahko v Evropi pospešili razčiščenje miselnosti, a niso doslej pokazali še nikakega upanja za razčiščenje.

Po zadnjih zmagah reakcije v Srednji Evropi je nastalo vprašanje, kakšno je stališče današnjega svobodomiselnega umetnika, kritika in znanstvenika nasproti fašizmu. In kaj opazamo? Postavili so se v obrambo demokracije! Ne v boj proti fašizmu kot resničnemu pojavu reakcije in barbarstva. Ne, sedanji svobodomiselni kulturni delavec meščanske šole je stopil rajši v obrambo tega, kar je imel: tega, kar se mu je zdelo, da izgublja, v obrambo neke meglene demokracije.

Še niso prav potihnili glasovi o temnotah srednjega veka, ki je ubijal vsa kršna *kulturno delo*, zatiral *osebnost* in *voljo posameznika*. Še ni dolgo tega, kar je zmagovito meščanstvo bilo svoje poslednje boje s srednjeveško inkvizicijo vprav za te tri vrednote in v tem znamenju imenovalo svoj sistem — demokracijo. Ko je fašizem to zgradbo napadel, smatrajo vsi glasniki svobodnega duha, da je njihova edina dolžnost, da jo branijo. S tega vidika je sedanji odgovor izobčenega kulturnega delavca v meščanski družbi popolnoma razumljiv. In ta odpor proti fašizmu bi bil tudi pravilen, če bi dejansko pomenil kaj več kakor zgolj trenutno, podzavestno reakcijo zoper nasilje. Dejstva pa kažejo, da je resnica prav v nasprotju s tem in da se najbrže svobodomiselni

svet ne zaveda popolne resničnosti in teže tistega socialnega boja, ki je združen s fašizmom.

Prvi znak sedanje zmede v svobodomiselni javnosti je geslo demokracije samo, takšno, kakor ga je doslej postavljaj in ga še danes postavlja politično nezavedni kulturni delavec. Očitno je, da s svojim geslom in vzorom misli še prav isto, kar je mislil v meščanski politični šoli. Slej ko prej so mu znane kot glavne vrednote zgolj tiste ideje, ki jih je proglasila za vrednote meščanska družba. Predvsem misli pri tem na liberalistični gospodarski podstavi prav do skrajnosti izvedeno voljo posameznika, tedaj to, kar je meščanstvo imenovalo demokracijo. S tem družabnim redom je raslo tudi malomeščanstvo kot njegov naravni produkt. Zato je razumljivo, da je postalo malomeščanstvo v devetnajstem stoletju glasnik demokracije. Čim večje je število srednjega sloja, tem večje je tudi število duševnih delavcev. V takšni družbi se uveljavlja malomeščanska ustvarjajoča osebnost. Nji so odprte vse poti in vse možnosti javnega udejstvovanja. Malomeščanski intelektualec je nujno svobodomiseln in v politiki demokrat. Še bolj samozavesten pa je kot individualist, zato je njegov družabni ideal meščanska demokracija. Tako je verjetno, da živi v njem še danes predstava tega ideala in da se sam niti prav ne zaveda, v kolikšni zmoti je živel in živi še doslej, če misli, da je bila predfašistična oblika družbe vzor svobode in socialnega reda. Da prav tako misli, pa spoznavamo še v času, ko ga nova inkvizicija že izobčuje iz družbe. Kajti njegov boj za demokracijo se kljub tem dogodkom dejansko ni prav nič izpremenil. Njegov pojem o njej je ostal slej ko prej isti. To nam dokazujejo tudi njegovi *očitki sodobnemu človeštvu, češ, da je zapustilo ideale*, ki so jih v vsej preteklosti povzdigovali najvišji predstavniki svobodne osebnosti, da je postalo nekulturno.

Zmotnost tega pojmovanja sedanjih socialnih razmer, iz katerega rasto ti očitki, se mi zdi še tem usodnejša, ker se je pri površnem razmišljanju ni lahko ubraniti. Na njej leži vsa tradicija povprečne malomeščanske miselnosti, tega stvora iz vseh doslej znanih idej, ideologij in nazorov. Takšna zmota pa je usodna tudi s tega vidika, ker utegne zavesti sodobnega človeka k neupravičenemu pesimizmu. Saj skriva ta miselnost v sebi vse tiste nevarnosti, ki jih je doslej povzročala preplitka vera v človeka.

II

V nasprotju z mislijo, da se je sodobni človek spremenil v nekulturneža in zavrgel demokracijo, pa je vzrok sedanje socialne krize v tem, da meščanska kultura sama že davno ali pa nikoli ni stala v boju za demokracijo na strani demokracije kot idealne, nerazredne družbe, ki bi bila po vsej pravici edina nositeljica tega imena, marveč se je borila proti njej.

Predolgo bi bilo naštevanje vseh dokazov za to trditev, naštevanje vseh socialno krivičnih načel te družbe, njenih dejanj, krvavih vojn, izkoriščanja in razredne nedostopnosti, ki jo je ustvarila s človeškim tipom civiliziranega individualista. Zadošča eno samo vprašanje: kaj je storila meščanska kultura za človeka, da bi danes mogla in smela zahtevati in pričakovati od njega pozitivnih, socialnih odgovorov in rešitev? Saj pač ni mogoče, da bi gojila kdaj toliko vere vanj, da bi mu smela pripisovati vzvišeno izbero med kruhom in ničem, ali celó med kruhom in smrtjo? Prav to pa danes dejansko zahteva ta družba od brezposelnih množic, ne le od njih, marveč od vseh, ki jih je ta kultura vzgajala.

Naloge družbe, ki ji je ideal in cilj demokracija, so vse drugačne. Predvsem mora skrbeti, da se vse socialno delovanje človeka giblje v smeri, da postane že samo po sebi kulturno. Potrebna ji je jasna zavest njene odgovornosti, čut za kulturno delo, ki ga mora opraviti v korist človeštvu, pa tudi za sleherno zakonitost kolektivnega življenja. Pri tem delu so človeku in družbi že prirodno določene možnosti in delovne zakonitosti. Znana je tudi trditev, da teh zakonitosti ni. Da jih ni tam, kjer nima njihov subjekt končnega objektivno veljavnega cilja, je razumljivo vsaj zanj. Kjer pa je dan cilj družbi ali človeku, tam so že s tem dane možnosti in zakonitosti in z njimi tudi temu ustrezajoče kulturno delo.

Prav tako, kakor razvoj družabnih oblik, moramo upoštevati tudi razvoj človeka ali subjekta samega. V njem in z njim so določene individualne, duševne zakonitosti kulture in tudi zakonitosti delovanja v njenem obsegu. Med prvimi lastnostmi našega duševnega bistva je značilno vprav to svojstvo, da sprejemamo in si lahko obnavljamo predstavo oblik, kakršni sta kultura in družba. Po tem svojstvu nam je dostopen svet, v katerem živi in bo živel objektivni človek; dostopen nam je kot celota, čeprav nam ga naša predstavna sila ne more obdržati v trajni prisotnosti.

Razmerje med subjekti v družbi je s svoje strani določeno po skupni sposobnosti za pravilno mišljenje, ki se kaže v delu kot razumska pravilnost — logika. Te sposobnosti in njenega pomena ne more omejiti dejstvo, da se dá logičnost človeških razumskih tvorb tudi potvarjati. Isto velja tudi v obeh označenih smereh za pravilnostno vrednoto stremljenja, ki izvira prav tako iz naših čutnih stanj, kakor izvira iz njih naša misel.

Še določeneje se odražata obe dejavni smeri naše duševnosti v delih, ki so neposredno namenjena družbi. Prav iz skladnosti med splošno in individualno dano pravilnostjo vsega umskega sodelovanja so nastale vse tiste tvorbe, ki jim mora človeštvo priznati tako ali drugačno socialno, občno vrednost. Tu je utemeljena odgovornost osebnosti za vsa dejanja. In samo na črti te skladnosti je javno družabno delo upravičeno, vse druge koristi in želje posameznika se morajo umakniti tem, objektivnim. Takoj za osebnimi cilji se morajo umakniti cilji malih socialnih skupin — cilji vseh plemen, kast, narodov in razredov. Le cilji kulturnih enot se morejo zlit in prelivati drug v drugega. To je pot kulturne zgodovine človeštva. Vsak upor zoper to določilo pomeni končno uničenje upornika samega, vsaka zavestna kretnja socialnih prvin v tej smeri pa pomeni kulturno dejanje, napredek.

Iz orisanih mejá socialnega življenja spoznavamo, da obsega in mora obsegati delo za demokracijo tudi pravilno kulturno usmerjenost vse poklicne socialne dejavnosti. Vsak človek, ki živi kot poklicni organizator in upravitelj družbe, njenih zahtev, duhovnih vrednot in kot ustvarjalec miselnosti družbe, mora skrbeti, da usmeri svoje delo v kulturni tok časa. Vedno mora paziti, da ne škoduje temu razvoju in gibanju.

Razumljivo je, da so za takšno delovanje potrebne še posebne sposobnosti, kakor so na primer dar za umetnost, znanost, politiko itd. Že zaradi tega so ta območja poklici, ki zahtevajo vsega človeka. Še jasneje pa vidimo, da je kulturno delo poklic, če upoštevamo, koliko ljudi je socialno manj izobraženih in koliko tudi manj nadarjenih, koliko je mladih članov družbe, ki šele stopajo v zavestno družabno enoto. In slednjič moramo smatrati vse te plasti za svet, ki stremi iz nižin nepopolne družbe v svet prave duševne in duhovne pravič-

nosti, občestva. Ako upoštevamo vse te relacije, se šele zavemo, kako zelo je odvisen napredek človeštva od poklicnega kulturnega dela.

Kakšno pa je vendar razmerje današnjega intelektualca do meščanske družbe? Odgovor je jasen: to razmerje je za nas negativno. Ni dvoma, da je s tega vidika že davno izginila iz sedanje in včerajšnje meščanske družbe sleherni možnost, da bi lahko v njej zaslutili demokracijo. Celó tista tako slavljena svoboda osebnosti v dobi liberalizma je izginila in z njo vred proslula svoboda duha. Obe se nam zdita ničevi v primeri s tem, kar potrebuje človeštvo za svoj razvoj. Še hujše pa so številke o namišljeni svobodi in življenju evropskega kulturnega delavca v poslednjih desetletjih.

V družbi, ki ji je bila človekova gospodarska moč za merilo njene vrednosti, kjer je šele ta moč dajala možnost za časovno potrebno socialno delo; v dobi trgovinske kulture, političnega razkroja socialnosti, reklamno-kulturnega trika in zlorabe duhovnih dobrin za telesno izkoriščanje; v individualistični anarhiji vseh intelektualcev in izobražencev ni imel nihče toliko moči, da bi ustanovil vsaj eno samo resnično osnovno šolo, kaj šele res demokratsko meščansko šolo. Vsakomur je jasno, da ne moremo n. pr. od tiskovne produkcije, ki je v službi finančnega velekapitala, zahtevati načelno kulturnega stremljenja, medtem ko ni dvoma, da je tisk res velesila.

III

Nasproti vsem modernim ugovorom zoper načelno kritiko meščanske družbe z vidika demokracije hočem ob teh dovolj jasnih primerih navesti le še en dokaz, in sicer neposredno iz delavnice sodobne kulturne filozofije.

Naloga zavestne socialne plasti je bila in ostane ta, da njena izobrazba — znanost in filozofija — pozna vsaj tisto predstavo o kulturi, ki jo ima njena družba. Za normativno socialno delo, kar naj vsako kulturno delo tudi bo, pa je potrebno še predmetno poznanje kulture, poznanje njenih notranjih in razvojnih zakonitosti. V primeri s to določenostjo naštetih družabnih prvin nas mora vprav presenetiti dejstvo, da meščanska kulturna filozofija že sto let vztraja na nauku o relativnosti duhovnih vrednot.

V prvem delu te kratke razprave sem poskušal pokazati eno zakonitost — *pravilnostno merilo* kulturnega dela, ob katerem smo spoznali, da je meščanska organizacija v bistvu kulturi škodljiva, ker sproti uničuje njene delne uspehe. Pogled v evropsko kulturno filozofijo pa nam odkriva še drugo napako, in sicer to, da meščanski kulturni delavec sam ne priznava niti kulturne zakonitosti socialnih prvin, da ne priznava objektivnega reda duhovnih vrednot.

Od W. Diltheya pa do današnjega dne se vzdržuje v Evropi duhovno-zgodovinski liberalizem, ki ga je on najodločneje zastopal in kot filozof kulture (Kulturphilosoph) z njim proglašal *anarhijo vrednot*. Njegov nazor ni po mnenju nekaterih poznavalcev meščanske filozofije še do danes premagan, ker se še doslej ni posrečilo odkriti večnih kulturnih prvin.¹

¹ „... eine Grundlage sichtbar zu machen, die uns statt mit der Besorgnis über die unheimliche und unerträgliche Wandelbarkeit der Werte mit der beruhigenden Gewissheit ihrer Ewigkeit und Unbedingtheit erfüllt.“ — Arthur Liebert: Neue Zürcher Zeitung, 18. novembra 1933., ob stoletnici filozofovega rojstva.

Da ta miselnost ni le naključje, nam dokazuje težka sedanost. Vse zmede, ki so po dobi politične meščanske demokracije nastale, so možne samo tam, kjer je „svoboda“ bila v resnici le meščanska in politična, tam, kjer niso priznavali notranje skladnosti duhovnih vrednot. Le v takšni družbi je mogoče, da izgublja kulturni delavec stik z ljudstvom.

Res, zdi se nam skoraj neverjetno, da je mogel svobodomiselní človek obtičati na tej nižini. Le tako pa je tudi bila mogoča dvoumna igra z demokracijo, ki so jo označevali pogosti izobraževalni tečajji za mladino v lokalnih političnih strank, kjer je n. pr. slovenski intelektualc lahko predaval, da demokracija ni možna, ker ni bila možna niti pri Grkih za Perikleja. Vestni opazovalec bi lahko istega predavatelja in njegov nauk zasledoval po vseh meščanskih prosvetnih društvih, tako pri tistih, ki ustvarjajo ljudsko univerzo v pivnicah in kjer ni nikake diskusije, kakor tudi pri tistih, ki ustanovitev ljudske univerze samo obljublajo. S političnim liberalizmom ali parlamentarizmom in s splošno volilno pravico je pač naraslo število ljudi, ki so odločali o usodi kulture, niso pa imeli ne moči ne zmožnosti, da bi jo ustvarili. Demokracija je namreč možna le kot posledica kulturno-svetovnega nazora in njegovega dela; ni pa poti do nje tam, kjer se ne priznavajo niti načela socialne pravilnosti niti zakonitosti socialnih vrednot.

V meščanski družbi ni bilo doslej možnosti resničnega kolektivnega boja za pravilno rešitev kulturnih vprašanj. Zato je že v kali zmotno tudi tisto očitaje, ki so ga naprtili mnogi sedanji intelektualci zatiranemu človeštvu, očitaje, da je današnji človek izgubil smisel za demokracijo.

IV

Zmeda v miselnosti meščanske družbe bo onemogočala rešitev velike socialne krize vse dotlej, dokler bo vladalo med kulturnimi delavci in med večino ljudi tako zmotno pojmovanje kulture, kakršno se zrcali v evropskih duhovnih vedah. Morda pa je to pojmovanje prodrlo že tako globoko v vso našo miselnost, da bo izhod iz njega zahteval naporov še mnogih rodov.

Iz novejšé literature o demokraciji se lahko prepričamo, da se ne morejo povzpeti do jasnosti v teh vprašanjih niti najvestnejši kulturni raziskovalci. Pisec eseja te vrste pri nas je zapisal te-le značilne besede, ki so kljub svoji navidezni točnosti lep primer napačnega pojmovanja duhovnih vrednot:¹

„Videti je, da v naših občestvih ni več prostora in razumevanja za vrednote individualnosti, za ono osebnost, o kateri je Goethe dejal, da je največja sreča zemljanov. Zdi se, da je danes adut kolektiv, da posameznik noče več nositi bremena osebne odgovornosti in samostojnega odločevanja, marveč da se hoče pogrezniti v ono brezimno maso, ki s svojim številom stopnjuje občutek moči in nadomešča v posamezniku usahlo veselje do nevarnosti za posledice individualnega ravnanja na lastno odgovornost. Povsod se čuje klic po firerjih, povsod naj avtoriteta nadomesti individualno razmišljanje. Svet je postal kasarna, vse govori v znamenju avtoritete, vsi tekmujejo, kako bi temu principu čim prej in uspešneje pripomogli do veljave s tem, da sami nič ne mislijo, da si sami ne osvajajo nikakega samostojnega mnenja in da papagajsko ponavljajo razodetja velikih samozvanih firerčkov. Roko v roki z oboževanjem firerja gre zaničevanje, ki ga čuti takozvana elita do širokih ljudskih mas.“

¹ Dr. B. Furlan: Leta odločitve. — „Sodobnost“ št. 12. 1933.

Zdi se mi, da sem nanizal v prejšnjih odstavkih te razprave dovolj oporišč za pravilno analizo tega piščevega odstavka, v katerem izraža svoj vtis o sedanjem kaosu v Evropi. Iz njegovega celotnega odstavka zveni nezadovoljstvo s sedanjim stanjem družbe in s sedanjim človekom. Ti vtisi so pristni in utemeljeni. V bistvu ugotavlja padec kulturne dovzetnosti in oddaljitev Evrope od demokracije, kakršno so si zamišljali vsi veliki duhovi. Kakor toži v uvodu nad splošnim povprečnim tipom sedanje fašistične miselnosti, tako tudi nasprotuje obupu in skepticizmu ter pravi na nekem mestu:

„Iz skepticizma do zmožnosti človeškega razuma, iz obupa nad ostvarljivostjo racionalne ureditve človeških občestev vstaja vsepovsod in se naglo širi klic po avtoriteti...“ (S. 550.) — Nato pa citira Bergsona: „... povečano telo pričakuje supplement duha, mehanika kliče mistiko...“ (S. 557.)

Ne le v tuji evropski literaturi, ampak tudi pri nas opažamo torej nedoločno pojmovanje socialnih relacij, nedoločnost v pojmovanju osebnosti, kolektiva in avtoritete kot temeljnih kulturnih vrednot. Navedeni primer pa nikakor ni edini. Izberemo si lahko katerokoli razpravo te vrste, bodisi iz slovenskega svobodomiselnega, bodisi iz katoliškega tiska, pa bomo povsod našli isto ali podobno zamenjavanje pojmov. Sodobni slovenski kulturni delavec še ni opazil, da v Evropi ni propadel samo pojem svobodne osebnosti, temveč tudi pojem avtoritete.

In vendar je, kakor ugotavlja omenjeni avtor sam, za izhod iz sedanje zmede potreben odločen upor proti relativizmu:

„Kdor ne priznava nobene resnice, za kogar so vsi razlogi enako veljavni, tako da ne more razum med njimi ustvariti lestvice vrednot, ta mora seči po iracionalnem principu, da napravi konec debatam in sporom, ki bi se sicer nadaljevali brez konca.“

Odpor zoper relativizem v socialnem delovanju je torej izhod, ki ga nakazuje slovenski raziskovalec sedanje družbene krize. Toda že po prejšnjih ugotovitvah moramo dodati k njegovemu sicer pravilnemu celotnemu predlogu pripombo, da se moramo v odporu zoper napačno pojmovanje vrednot boriti prav tako proti zanemarjanju vrednot — tu na primer avtoritete. Nikakor ne smemo enačiti avtoritete z njenim fašističnim nadomestkom, ki ga je postavila na oblast neodgovorna, lažna demokracija, medtem ko bosta v pravi demokraciji, v kolektivu osebnost in avtoriteta nujno in vselej združeni. Vsak intelektualec mora vedeti, da je edina pot kulture v razvoju in napredku kolektiva, kar bo moderna družba prisiljena prej ali slej upoštevati.

Ivo Grahor.

KNJIŽEVNA POROČILA

E. SPEKTORSKIJ: ZGODOVINA SOCIJALNE FILOZOFIJE. Zvezek II. Prevedel J. Vidmar. Izdala Slovenska matica v Ljubljani. 1933. Natisnila tiskarna Merkur v Ljubljani. (Str. 186 + VIII.)

Obsežno delo univ. prof. dr. Spektorskega o evropski socialni filozofiji je že s prvim zvezkom, objavljenim pri isti založnici, vzbudilo med slovenskim izobraženstvom veliko pozornost. V Ljubljanskem Zvonu je poročal o knjigi Fran Zwitter.¹

¹ Glej poročilo v LZ 1932., str. 499.